

УДК 821.161.2-5 Баранович.09

О. Ю. Матушек,
кандидат філологічних наук, доцент
(Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)
olenam2002@mail.ru

ПРЕСВЯТА ТРИЙЦЯ В УКРАЇНСЬКІЙ БАРОКОВІЙ ПРОПОВІДІ

У статті розглядаються способи зображення Пресвятої Трійці в українській проповіді другої половини XVII століття. Джерелами вивчення стали тематичні проповіді Лазаря Барановича та Антонія Радивиловського. Для розкриття одного з найбільш таємничих догматів барокової казної даються до теорії гостроти розуму, аналогій, ілюстрацій, прикладів та молитовних формул.

Предметом догматичних проповідей, за отцем Ярославом Левицьким, є якась правда віри, яку проповідник хоче вірним ясно викласти, доказати й оборонити [1: 111]. Доктор Левицький поділяє такі проповіді на теоретичні, практичні й апологетичні або полемічні. Завдання теоретичної проповіді – пояснення догми без огляду на її відношення до практичного життя; практичної – повчити розум людини; апологетичної – представити догму ясно й виразно, не згадуючи або зовсім єретичні думки, або наводячи тільки як закиди; полемічної – навести протилежні до вчення церкви думки, а потім їх спростувати [1: 111]. Диференціальною ознакою цієї класифікації фактично є породжуючий принцип проповіді як висловлювання (стратегія). Оскільки комунікативна стратегія визначається як "модальне позиціонування суб'єкта, об'єкта та адресата висловлювання в межах конфігурації трьох дискурсоутворюючих компетенцій: креативної, референтної та рецептивної" [2: 73], вище наведена класифікація відображає комунікативні можливості учасників спілкування та характер їх взаємної конфігурації у складі дискурсної стратегії. Нашим завданням буде з'ясувати, на що спрямовані інтенції автора проповіді другої половини XVII – догмат чи реципієнта і якими засобами він їх реалізує.

М. Марковський говорить, що догматичних проповідей у спадщині українських казної XVII століття було не дуже багато. Для прикладу він наводить дві проповіді Антонія Радивиловського про святу Трійцю з "Вінця" та "Огородку" [3: 59]. В. Строев зазначає, що у Барановича проповіді, тема яких – істини віровчення, менше, ніж моралізаторських [4: 413]. Дослідника цікавлять виключно ті з них, які відображають сучасну авторові релігійну боротьбу [4: 414]. Це – шість казань, серед яких і "Слово о єдиносущній Трійці" та "Слово про істинне Божество Ісуса Господа".

Православне вчення про Трійцю було сформульоване на Першому Вселенському соборі в Нікеї в 325 році. Воно зафіксоване в Символі віри і виражається, за катехізисом Петра Могили, у такому формулюванні: "Вірую в єдиного Бога Отця Вседержителя, створителя Неба і землі, видимих всіх речей і невидимих" [5: 3]. Тлумачення з книги "Зібране короткої науки об артикулах віри" (1646) наголошує на тому, що "...маємо вірити і визнавати, же Бог єдиний єст в істинстві, або в істинности своєї, а в трьох персонах, яко то Отуць, Синь, и Духъ Святыи, три персоны, а єдин Богъ..." [5: 4, зв.].

У XVII столітті українському богослов'ю не було актуальним доводити догмат Святої Трійці, але нагадати про нього і викласти його православний варіант було не зайвим. Оскільки ще з середини XVI століття литовська еліта й деякі руські магнати почали масово переходити в реформаційні християнські течії. У 60-х рр. XVI ст. у Польщі зароджується рух антитринітаріїв, "що розвинувся в Литві й на українських землях, особливо на Волині" [6: 108]. Антитринітарії відкидали основні християнські догмати про Трійцю та Боговтілення, заперечували існування пекла та ідею первородного гріха [7]. Соцініани вважали, що головне – жити за євангельськими заповідями. У першій половині XVII століття вони активно діяли на Волині та Київщині. У липні 1658 р. сейм Речі Посполитої прийняв ухвалу про вигнання аріан з краю [8]. Але є факти, що вже в 40-х рр. XVII століття вони почали мігрувати на Лівобережжя [8]. Проблема не зникла, а відтак і нагальність її обговорення.

В. Любашенко помітив, що аргументовані відповіді на головні антитринітарні ідеї були дані вже у лаврських виданнях другої чверті XVII століття – "Екзегесисі" та "Патериконі" Сильвестра Косова (1635), "Тератургемі" Афанасія Кальнофойського, "Парергоні" Іларіона Денисовича (1638) [8]. Для проповідників XVII століття важливо було донести до пастви сенс догмату про Трійцю відповідно до вчення православної церкви. Таким чином, в казаннях на перший план виходила репрезентативна функція.

Протягом своєї історії Церква доводила триєдиність Бога аргументами зі Святого Письма Старого й Нового Заповітів. Для цього отці Церкви брали ті місця з Біблії, де Бог позначався не одною, а множиною [Бут. 1: 1; Бут. 1: 26; Бут. 3: 22 та ін.]. Наприклад, як у книзі Буття: "І сказав Бог: створимо чоловіка за образом Нашим, і за подобою" [Бут. 1: 26]. Як докази використовувалися також свідчення Нового Заповіту, але не в догматичному формулюванні, а як повісткування про з'явлення і діяння Святої Трійці. Найчастіше згадувався уривок про Хрещення Господнє, або Богоявлення: "Сталося ж, коли хрестився весь народ і коли Ісус, також хрестившись, молився, – розкрилися небеса, і Дух

Святий у тілесному вигляді, як голуб, зійшов на нього, і почувся голос із неба: Ти Мій Улюблений Син – у Тобі моє уподобання" [Лк. 3: 21-22]. Також досить часто християнськими авторами цитувалися короткі висловлювання про триєдиність Бога [Матв. 28: 19; 2 Кор. 13: 13; 1 Іоан. 5: 7]. Зрештою, бажаючи наблизити зміст догмату до людських понять, отці Церкви вдавалися до прикладів, взятих з природи. Для позначення Святої Трійці вони вживали тріади образів: сонця, променя і світла; кореня, стовбура та плода дерева; джерела, ключа й потоку; вогню, блиску й тепла; горіння трьох свічок та ін. [9].

Проповідь на понеділок по Зішесті Святого Духа зі збірки "Меч духовний" Лазаря Барановича присвячена Пресвятій Трійці. Її тема, винесена в епіграф, взята з Першого послання Апостола Павла до коринтян:

"Намъ единъ Богъ Отець из него же вся и мы в него: и единъ Господь Ісус Христос, им же вся и мы тим: и единъ Духъ Святыи, в нем же всяческая, и мы в немъ" [10: 72]. Ця фраза з апостольського послання виступає тим твердженням, що отримусь своє образно-логічне розгортання в подальшому тексті. Прикметно, що в жодній праці з догматичного богослов'я немає цього уривка з Послання апостола Павла до коринтян як прикладу згадки Пресвятої Трійці.

Проповідник показує один із найскладніших догматів, використовуючи теорію гостроти розуму. Її теоретиком у Князівстві Литовському був Мацей Казімеж Сарбевський. В єзуїтській колегії Полоцька 1619-1620 навчального року він прочитав курс риторики, де йшлося й про теорію гостроти розуму (*De acuto et arguto*). 1626-1627 року там же в удосконаленому вигляді ця концепція була викладена вдруге. У розділі "О роісїе і доуспїе" поетики Сарбевського гостра думка (*acumen* – лат.) визначається як "узгоджене неузгодження або неузгоджене узгодження" (*concors discordia vel discors concordia*) [11: 11]. Причому автор представляє її ще й візуально – через трикутник, в основі якого – тема, а бічні сторони – протилежні думки [11: 13]. Відтак ціле створюється в результаті поєднання контрастних і протилежних один одному елементів. Ціле вже в догматі про Трійцю представлене через категорію протилежності, яка у риториках визначається через предмети і поняття, що взаємно протиставляються [12]. Один з її різновидів характеризується через "речі, з яких одна має якесь відношення до другої і одна не може без другої (вождь і воїн, вчитель і учень та ін.)" [12]. У аналізованій проповіді це – Отець і Син. Але окрім цього, Лазар Баранович зіштовхує у тексті дві точки зору: перша представляє "немоцний разум чловѣчїи" [10: 63, зв.], а друга – дефініцію Вчителів Церкви. При цьому автор не називає імен, а обходиться лише абстрактним "учителіе причитають" [10: 73, зв.]. Пресвята Трійця як ціле представлена через її складові – Бога Отця, Бога Сина і Бога Духа Святого. Проповідник, згідно з церковними авторитетами, виділяє істотні ознаки як цілого, так і кожної з іпостасей: єдиносутність, всесильність, мудрість і благість [10: 63, зв.]. Іпостасі Святої Трійці у тексті наділяються означеннями. Бог Отець характеризується силою, Бог Ісус Христос – мудрістю, Бог Дух Святий – благістю. Думка Отців Церкви протиставлена природним уявленням про старість, молодість і благість. Дві іпостасі Святої Трійці репрезентовані за допомогою антропоморфних характеристик. Бог Отець асоціюється зі старістю. А ознакою старості, за Аристотелем, є безсилля [13: 186]. Бог Син пов'язується з молодістю. А люди молоді, за Аристотелем, є зарозумілими, дотепними, але не мудрими [13: 184]. Відповідно, сила не може бути ознакою старості, а мудрість – молодості. Зрештою, благість як якість Святого Духа не співпадає з природним уявленням про "духа бурнаго ярость, иже и кедры обыче сокрушати" [10: 73]. З подібної неузгодженості й виникає подивування у реципієнта як основна мета й наслідок зусиль автора.

Очевидно, протиставлення банальної людської точки зору й позицію Отців Церкви посилювала відома на той час іконографічна схема. На іконах новозаповітної Трійці Бог Отець зображувався старим, а Ісус – або як дитина на Його лоні, або як дорослий чоловік, що сидить праворуч від Нього, Дух – над Ними в образі голуба [14: 186]. С. Аверінцев вказує, що "така іконографія була широко розповсюджена на руському ґрунті в останні часи допетровської культури" [14: 186].

За словами Максима Сповідника, православні догмати дарували світло знання. І основні з них – догмат про Трійцю і Двійцю. Лазар Баранович знання про Трійцю називає основою спасіння, тобто вічного життя. Звертаючись до слухача, проповідник говорить: "О Святїй Троици знати ест живот вічний и вічнаго пристанища доплытіе" [10: 72, зв.]. Церковне вчення автор доносить до читача через риторичні техніки. Передусім, він використовує цитати або алюзії зі Святого Письма, риторичні топоси. Основне своє джерело і напрямок руху думки чернігівський архіпастир декларує у вступі до казання: "на море ученія о Святой Троици пустим усматрююще слїду стѣя єдиносущныя Троици в тварі: како невидїмає ея от созданія міра, творенми помышляема видима суть" [10: 72, зв.].

Основний спосіб подачі матеріалу – аналогія, яка є подібністю нетотожних об'єктів в певних сторонах, якостях, відношеннях [15: 17]. Бальтазар Грасіан називає аналогією відповідність між двома різними поняттями [16: 184]. Х. Перельман та Л. Олбрехт-Гитека – автори праці "Нова риторика: трактат про аргументацію" – розглядають аналогію як елемент доказу. У Барановича аналогія вводиться до тексту не заради доведення, а заради пояснення, тобто у функції ілюстрації. Х. Перельман та

Л. Олбрехт-Титека подають найбільш оптимальну структуру аналогії: за "...найзагальнішою формулою: А відноситься до В так само, як С до D" [17: 227]. Сукупність членів А і В дослідники називають темою, а форою – сукупність членів С і D, які служать для підкріплення роздумів.

У чернігівського архієрея відображенням Святої Трійці є увесь світ, який розкладається в проповіді на духовний, тілесний та тілесно-духовний: "...в них же всіх яко в зерцалі троїческія сія видим сліди" [10: 74]. В аналогії тема і фора мають належати до різних предметних областей (domains), інакше це буде ілюстрація. Ангельська ієрархія як частина духовного світу та Пресвята Трійця належать до однієї сфери, тому вербалізація авторського наміру розкрити догмат починається з ілюстрації: три чини ангельської ієрархії відображають стійкі якості Трійці (сила, мудрість, благість). За Барановичем, Престоли, Господства і Сили характеризуються силою; Херувими, Начала й Архангели – мудрістю; Серафими, Власті й Ангели – благістю. Не можна сказати, що у виборі якостей і способу відображення чернігівський архієпископ був оригінальним. Основна характеристика (сила – мудрість – благість) взята ним з коментаря Єроніма Стридонського на книгу пророка Ісаї. Ангельську ієрархію автор вибудовує, посиляючись на Діонісія Ареопагіта. А сам принцип аналогії, взятий з центрального методологічного поняття католицької філософії, за яким будь-що суще подібне до іншого й одночасно відмінне від нього. За цим принципом будується ієрархічна драбина буття.

Зображення Бога через "тілесні" образи прописане в богослов'ї. Іоан Дамаскин присвячує цьому питанню розділ в "Точному викладі православної віри". Він пише: "Оскільки ми бачимо, що в Святому Письмі багато чого сказано про Бога в дуже тілесний спосіб <...>, нам як людям, що мають <...> плоть, неможливо мислити або говорити про божественні, й високі, й неречові дії Божества інакше, як через подібності й образи, й символи, що відповідають нашій природі" [18: 176]. У казанні Барановича є багато прикладів аналогії. Модель "сила – мудрість – благість" є фактично у всіх її прикладах. Вона є тим твердженням, яке можна назвати правилом. Воно-то і підтверджується по всьому тексту, демонструючись у тому числі й через образи сонця, променів та тепла. Та автор не замикається виключно на цих характеристиках. Інформація у проповіді фактично рухається по колу. Вона на рівні змісту не вигадується і підбирається не довільно, а черпається з церковно-догматичних визначень. Скажімо, походження Сина і Святого Духа від Отця змальовується через образи кореня і гілок, єдиного джерела і двох потоків.

Тема кожної з аналогій взята з духовної області, а фора – з матеріально-чуттєвої. Такі аналогії називаються незаперечними. Яскрава різниця предметних областей, з яких походять тема і фора, особливо помітна в тій частині проповіді, де матеріал для порівняння береться з матеріальної сфери, яку Баранович окреслює образами чотирьох стихій – землі, води, повітря й вогню. Класично виглядає порівняння в уривку: "въ воді от єдинаго источника два потоки истікати могут, сице и от Бога Отца, яко от источника живота, дві лица Богъ Сынъ и Духъ Святыи, яко два потоки истікают..." [10: 76, зв.]. Схематично ці відношення можна зобразити у такий спосіб: D до E і F відноситься так, як A до B і C. Структура предмета відповідає відношенням всередині Трійці. Але автор йде далі й розвиває аналогію в іншому смисловому напрямі: "Источникъ с потоки єдина єсть вода, сице и Богъ Отецъ съ Сыномъ и Духомъ Святымъ єдинъ єсть Богъ" [10: 76, зв.]. Якщо у першому варіанті йдеться про походження Сина і Святого Духа від Отця на рівні змісту, то в другому – про їх спільну характеристику. Кожен член аналогії відповідає складній ситуації, що розвивається у тексті. Варто звернутися до розділу з трактату Грасіана "Про перший вид гострого розуму – у відповідностях та аналогіях". Іспанський теоретик пише: "Предмет, про котрий роздумують і витіють, є нібито центром, від котрого розум вишукано й дотепно проводить лінії, зв'язуючи цей центр з ... його додатками, які є його причинами, наслідками, атрибутами, якостями, співпадіннями, обставинами місця, способу дії і т.д. Отже, будь-яке співвіднесення з ним поняття, співставляючи їх по черзі з головним предметом роздумів і між собою та виявивши подібність або близькість чи то з самим предметом, чи то між ними, ми виражаємо й виділяємо цю подібність, в чому й проявляється дотепність" [16: 182]. У Барановича аналогія розростається як дерево. Це стається за рахунок активного залучення інших контекстів і вичерпування якостей і обставин. Наприклад, повітря містить сліди Бога Отця, через повітря капає дощ (Бог Син), що сходить на руно в утробу ягниці (Пріснодіви Марії). Далі автор продовжує домальовувати картинку: у повітрі літають птахи, серед них – голуб, що символізує Святого Духа. У повітрі розповсюджується шум, який супроводжував зішестя Святого Духа на апостолів.

Спираючись на перший розділ з Книги Буття, Лазар Баранович стверджує, що людина є найкращим прикладом відображення Святої Трійці.

Проповідник широко залучає до тексту й символіку чисел. Він підбирає приклади зі Святого Письма, де є трійка, що, на його думку, символічно відображає таємницю Пресвятої Трійці. Таких прикладів у автора досить багато: три персти з Книг пророка Ісаї та Даниїла, три верви з Еклезіаста, три друга праведного Йова, триденне Воскресіння Ісуса Христа та ін.

Прикметно, що Антоній Радивилівський користується не тільки тим же принципом, але й прикладами репрезентації Святої Трійці у своїй проповіді. Відображенням головного образу у його тексті є ангельська ієрархія, людина. Щоправда, казнодія доповнює цей список аналогій, ілюстрацій та прикладів. Сцена розп'яття Христового, на його думку, символізує триєдиність Бога. При цьому Дух означає Святого Духа, а кров і вода, що витекли з боку Ісуса, – відповідно Бога Отця і Бога Сина [19: 142-149]. Очевидно, що справа, мабуть, не тільки в спільних джерелах для обох авторів, літературній моді, але й у прямому впливі вчителя-ритора Барановича на учня Радивилівського. До того ж "Труби" Барановича були сформовані як збірка вже 1666 року і були надруковані у тій же типографії, що й "Огородок" Радивилівського, тільки на 10 років раніше.

Євгенія Ульчінаїте стверджує, що Мацей Казімеж Сарбєвський мав багато послідовників, які теорію асиметрії укладали в розділах "про риторичну інвенцію або диспозицію як один із способів знаходження аргументів, заснованих на гострій думці" [20: 190]. Проповіді українських авторів – практичне цьому підтвердження. Але практика асиметрії була не єдиним способом викладу матеріалу в українській проповіді другої половини XVII століття.

Інша проповідь Лазаря Барановича про Святу Трійцю вийшла окремим виданням у Новгороді-Сіверському 1675 року. Вона мала назву "Слово на Святую и єдиносущную и животворящую и неразділимую Троицу" [21].

Починається казання з епіграфа, що взятий з молитви святого Василя Великого: "Ими же судьбами спаси мя недостойного Раба твоего" [21: 1]. Це молитовне прохання до Бога про спасіння попереджує текст Барановича як експлікована цитата, що зберігає очевидний зв'язок зі своїм джерелом. Вона розміщена перед проповіддю як окрема структурна одиниця, фактично як друга назва, яка уточнює тему. Передусім, вона розрахована на читача, оскільки інформує його і про основну тему того тексту, який розміщений нижче, і про семантичний план побудови казання.

З перших рядків архієпископ чернігівський задає протиставлення Бога і людини як Творця і його творіння. Така опозиція зазвичай характерна для молитви, у якій роль священика є роллю провідника від світу земного до світу небесного.

У богословській та святоотцівській літературі найважливішими змістово-смысловими компонентами молитви називаються похвала (славослів'я), подяка, прохання і покаєння [22: 24]. Усі вони є тільки у складних молитвах на вірєць "Отче наш". У проповіді Лазаря Барановича відтворюються компоненти саме такої молитви.

Проповідник прославляє Бога ампліфікацією подій, в яких Господь виявив свою всемогутність. Окрім того, у проповіді раз по раз зустрічаються анафоричні хайретизми на зразок: "Тебє слава, Врачу..., Тебє слава, Пастиру" [21: 4].

Автор прославляє Бога за Його милосердне ставлення до людини [21: 6], дякує Йому за допомогу заблуканим, заповіді, виконуючи які людина має шанс отримати вічну винагороду [21: 6].

Від автора звучать прохання до Бога: "сотвори мя сосуд чист" [21: 1, зв], "сохрани мя, Господи, яко зинуца ока" [21: 2], "вразуми и настави мя на путь сей" [21: 2], "оутоли, смири и силою своею осіни мя" [21: 2], "очисти мя, спасе", [21: 5, зв]

Тут є вербальна констатація оратором своєї гріховності: "заблудихь яко овца погубшее", "многа бо беззакония моя" [21: 5, зв.] та інші.

З кожним висловлюванням потенційно зв'язані три особи: той, хто говорить – "я"; адресат промови – "ти"; той, про кого йдеться, об'єкт – "він". М'яко імперативний характер висловлювання (дієслівні форми наказового способу, що виражають прохання) свідчить про те, що оратор – носій релігійної істини, а вся проповідь – розгорнута молитва, адресатом якої є Господь Бог. При цьому Наадресат промови та її об'єкт співпадають.

Ситуація проповіді (як і молитви) передбачає асиметричну модель комунікації та священика у ролі посередника, але вже – від Бога до людини. Специфіка тексту Барановича – у поєднанні інтенцій молитви та проповіді. Відтак завдання оратора – не тільки в тому, щоб його почув Наадресат, але й у тому, щоб до його голосу приєднався звичайний прихожанин. "Голос молитви" у проповіді – це і колективний голос "грішної людини", що звертається до Бога, і голос священика, який намагається створити в реципієнта молитовний настрій.

Дуже схоже, що цей текст було виголошено Лазарем Барановичем як проповідь, основний мотив якої – навчити людину молитися, налаштувати реципієнта на молитву як діалог з Богом. Пізніше проповідник надрукував свій текст з метою дати читачу невеличку книгу для духовної лектури.

Отже, бажання проповідників донести до реципієнтів смисл одного з найбільш таємничих догматів християнства оформилося розгортанням основної тези за допомогою аналогій, ілюстрацій, прикладів, теорії гостроти розуму та молитовних формул. При цьому інтенції авторів були спрямовані як на те, щоб у цікавий та оригінальний спосіб представити догмат, так і на те, щоб нагадати слухачам-читачам про молитву як розмову з Богом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Левицький Я. Теорія церковної вимови (гомилетика) / Ярослав Левицький. – [2-е, доп. вид.]. – Львів, 1932. – 232 с.
2. Тюпа В. И. Основания сравнительной риторики / В. И. Тюпа // Критика и семиотика. – 2004. – Вып. 7. – С. 66–87.
3. Марковский М. Антоний Радивиловский, южнорусский проповедник XVII века / М. Марковский // Университетские известия. – 1894. – № 7 (июль). – С. 47–94.
4. Строев В. Лазарь Баранович, архиепископ Черниговский, и его проповеди / В. Строев // Черниговские епархиальные ведомости. – 1876. – № 15. – С. 413–421.
5. Петро Могила. Зображенє короткои науки о артикулах віри православнокатолицкой християнскої / Петро Могила, Ісає Трофимович. – Львів : Друкарня Желиборських, 1646. – 86 арк.
6. Гудзяк Б. Криза і реформа : Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Борис Гудзяк ; [переклад М. Габлевич, під ред. О. Турія]. – Львів : Ін-т Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. – XVI + 426 с.
7. Кралюк П. На границе веры и разума : социализм на Волыни и Киевщине [Електронний ресурс] / Кралюк Петр. – Режим доступу : <http://www.zn.ua/3000/3150/46964/>.
8. Любашенко В. І. Реформаційний рух [Електронний ресурс] / В. І. Любашенко. – Режим доступу : <http://izbornyk.org.ua/istkult2/ikult234.htm>.
9. Помазанский М. Православное Догматическое Богословие [Електронний ресурс] / Михаил Помазанский. – Режим доступу : http://azbyka.ru/hristianstvo/dogmaty/pomazansky_dogmatica_1g_06_all.shtml.
10. Баранович Л. Меч духовний / Лазар Баранович. – К. : Друкарня Києво-Печер. лаври, 1666. – 28+764+3 с.
11. Sarbiewski M. K. Wyklady poetyki (praescepta poetica) / Macej Kazimierz Sarbiewski ; [przel. z lat. S. Skimina]. – Wrocław, 1958. – 524 s.
12. Феофан Прокопович. Риторика [Електронний ресурс] / Феофан Прокопович. – Режим доступу : www.litopys.org.ua.
13. Аристотель. Риторика / Аристотель ; [пер. с древнегр. Н. Платоновой] // Поэтика ; Риторика ; О душе. – М. : Мир книги, Литература, 2007. – С. 63–280.
14. Аверинцев С. Троица / С. С. Аверинцев // София – Логос. Словник. – К. : Дух і Літера, 1999. – С. 185–186.
15. Философский словарь / [под. ред. И. Т. Фролова]. – 5-е изд. – М. : Изд-во полит. л-ры, 1987. – 590 с.
16. Бальтасар Грасиан. Остроумие, или искусство изощренного ума / Бальтасар Грасиан ; [пер. Е. Лысенко, стихи с исп. и порт. в переводе П. Грушко] // Испанская эстетика : Ренессанс. Барокко. Просвещение. – М. : Искусство, 1977. – (История эстетики в памятниках и документах). – С. 169–464.
17. Перельман Х. Из книги "Новая риторика : трактат об аргументации" / Х. Перельман, Л. Олбрехт-Тытека ; [пер. с фр. Т. Л. Ветошкиной] // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Прогресс, 1987. – С. 207–264.
18. Иоанн Дамаскин. Точное изложение православной веры / Иоанн Дамаскин ; [пер. с древнегр. Д. Афиногенова и др.] // Источник знания. – М. : Индик, 2002. – (Православный Свято-Тихоновский Богословский институт. Святоотеческое наследие). Т. 5. – С. 156–337.
19. Радивилівський А. Огородок Марії Богородиці / Антоній Радивилівський. – К. : Друк. Києво-Печерської лаври, 1676. – 28 + 1128+4 с.
20. Ulčnaite E. Sarbiewski w retorykach XVII – XVIII w. na Litwie. Sprawa imitacji / E. Ulčnaite // Filologia Polska. Prace Historycznoliterackie. – 1995. – № 17. – S. 189–201.
21. Баранович Л. Слово на святу і нероздільну Троицу ко спасенію душ християнских виданое / Лазар Баранович. – Новгород-Сіверський, 1675. – 9 арк.
22. Прохвятилова О. А. Православная проповедь и молитва как феномен современной звучащей речи / О. А. Прохвятилова. – Волгоград : Изд-во Волгоградского государственного университета, 1999. – 364 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.01. 2011 р.

Матушек Е. Ю. Пресвятая Троица в украинской барокковой проповеди.

В этой статье рассматриваются способы изображения Пресвятой Троицы в украинской проповеди второй половины XVII века. Источниками для изучения проблемы стали тематические проповеди Лазаря Барановича и Антония Радивиловского. Для раскрытия одного из наиболее тайных догматов барокковые проповедники используют теорию остроты ума, аналогий, иллюстраций, примеров и молитвенных формул.

Matushek O. Yu. Holy Trinity in the Ukrainian Baroque Sermon.

The article considers the representation methods of Holy Trinity in the Ukrainian Baroque sermon in the second half of the XVII century. The sources of the problem became the issue-related sermons of Lazar Baranovych and Antony Radyvylovskyi. The baroque ecclesiasts use the theory of acute mind, analogies, illustrations, examples and devotional formulas for disclosure one of the most mysterious articles of faith.